

327(497.1:47)"1935/1936"
355.02(497.1)"1935/1936"
COBISS.SR-ID 61189129

Оригиналан научни рад
Примљен: 16. јул 2021.
Прихваћен: 25. октобар 2021.

Др Александар Животић, ванредни професор
Филозофски факултет, Београд
e-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

СОВЈЕТСКЕ ПРОЦЕНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ОДБРАМБЕНЕ МОЋИ (1935-1936)

АПСТРАКТ: У раду се на основу необјављених архивских извора совјетског порекла анализира совјетска перцепција југословенске војне и одбрамбене моћи у годинама југословенске спољнополитичке преорјентације, приближавања Немачкој и јачања сопствених оружаних снага. Представљени су и главни разлози појачаног совјетског интересовања за Балкан и Краљевину Југославију у том периоду, реконструисани совјетски извори информисања о југословенској војсци и упоређене совјетске анализе и информације с реалним стањем југословенских оружаних снага.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, Совјетски Савез, Немачка, војска, економија, наоружање, војна опрема.

Југословенска краљевина и Совјетски Савез упркос бројним покушајима све до предвечерја Другог светског рата на Балкану нису званично регулисале међусобне односе. Страх од могућег ширења комунизма, утицај заинтересованих великих сила, као и бројна руска емиграција која је нашла своје уточиште на простору новоформиране југословенске краљевине утицали су да две земље више од две деценије немају званичне дипломатске односе. У тренутку

смрти краља Александра, Југославија и Совјетски Савез су се налазили на корак од коначног решења низа отворених питања у међусобним односима. Насилна смрт југословенског суверена прекинула је започете разговоре и осујетила краљеву жељу да до поновног званичног повезивања дође мимо структура Мале Антанте и утицаја Француске. Позиција коју је заузео кнез Павле, а потом и нов премијер и министар иностраних послова Милан Стојадиновић се темељила на чврстом антикомунистичком ставу, одбијању формалног признања Совјетског Савеза и званичних контаката са совјетском дипломатијом уз истовремено све јасније дистанцирање од заједничке политике Мале Антанте. Спољна политика коју су водили кнез Павле и Милан Стојадиновић није могла да се оглуши о растући совјетски утицај у међународним односима. Зато је преко Турске, заобилазећи форму и структуру Мале Антанте, Совјетима послата порука да иако нема никаквог конфликта још нису сазрели услови за међусобно признање. Совјети су због тога изразили своје жаљење истичући да у будућности неће предузимати никакве потезе уперене против Југославије и њених интереса. Са друге стране, југословенски званичници су истицали да Југославија неће приступити никаквом антисовјетском пакту. Саговорници су уверавани да питање нормализације односа са Совјетским Савезом није актуелно, али да до признања неће доћи јер би совјетско посланство подстицало опозиционе тенденције у земљи.¹

Премијер Милан Стојадиновић је и касније преко посланства у Бечу совјетској страни слао дипломатске сигнале одредивши се да индиректним путем обавести совјетску страну о генералном опредељењу своје владе за спољнополитичко приближавање Совјетском Савезу, али и о разлозима зашто се не одлучује за предузимање таквог корака у формалном смислу. Дато опредељење је потврдио и у разговорима с чехословачким и румунским представницима на редовним састанцима представника Мале Антанте. Са своје стране, совјетска дипломатија је настојала да активније делује на Балкану. Успостављањем редовне дипломатске комуникације с Че-

¹ Živko Avramovski, *Balkanska Antanta 1934-1940* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986), 206-207; Вилнис Я. Сиполс, *Внешняя политика Советского Союза 1933-1935 г.* (Москва: URSS, 2020), 144-321; Олег Айрапетов, *Внешняя политика Советской России и СССР в 1920-1939 годах и истоки Второй мировой войны* (Москва: Родина, 2020), 238-268.

хословачком, Румунијом и Бугарском 1934. совјетско дипломатско присуство у региону је постало активније, док је склапање пактова с Чехословачком и Француском наредне године поставило Југославију у жижу совјетских интреса. Нова француска политика према Совјетском Савезу базирана на принципима широког источног пријатељства никако није могла бити заокружена уколико у нов савез не би била укључена два њена најчвршћа савезника на истоку – Југославија и Пољска које су се свака на свој начин и из свог посебног разлога држале по страни у односу на питање ширег регионалног зближавања са Совјетским Савезом. Из тог разлога су Совјети настојали да будно прате будуће кораке југословенске владе на спољнополитичком плану, посебно у односу на Немачку чију су политику на европском југоистоку Совјети перципирали као главног противника својих интереса. Сматрајући да немачко присуство у Југославији нема само политички и економски, већ и војни карактер од посебног значаја је било прикупљање информација о југословенској оружаног сили. Иако, СССР у Београду није имао своје дипломатско-конзуларне и војно-дипломатске представнике, информације о југословенској војсци је добијао из ширег круга извора: развијене мреже својих дипломатских и војних представништава у југословенском окружењу, посебно у Бугарској, бројних руских емиграната који су живели у Југославији и разгранате мреже илегалне Комунистичке партије Југославије која је уходаним каналима Коминтерне слала информације везане за дешавања у југословенској војсци. У том циљу, југословенски комунисти су по налогу Коминтерне интензивирали обавештајни, пропагандни и организациони рад у различитим командама, јединицама, школама и установама Војске Краљевине Југославије.² Поред тога, значајан квантум информација је добијан и из „отворених извора“, првенствено југословенске и западне штампе, као и из публикација које су објављивале различите међународне организације. Прикупљене информације сливале су се у Главну обавештајну управу Генералштаба Радничко-сељачке Црвене армије на чијем челу се у том моменту налазио комкор Семјон

² О активнијем деловању Комунистичке партије Југославије у Војсци Краљевине Југославије опширније: Smail Čekić, *Revolucionarni rad KPJ u Vojski Kraljevine Jugoslavije* (Sarajevo: Kult – B, 2003), 689-759.

Петровић Урицкиј³. Аналитички обрађене информације су по потреби достављане совјетском војном и државном вођству. У систематизованом виду служиле су као редован подсетник и информатор совјетске војне обавештајне службе о актуелним војним кретањима.⁴

У условима све видљивијег немачког присуства у Југославији и југословенског одбијања да приступи процесу узајамног међународног признања са Совјетским Савезом, совјетску војну обавештајну службу је преокупирало неколико питања везаних за хитну потребу формирања реалне слике о југословенској одбрамбеној моћи. У првом реду, настојали су да утврде стварни обим јачања немачког политичког и економског утицаја у Југославији јер се полазило од постојећих информација и претпоставки да је немачко економско присуство у Југославији највидљивије у сфери војне индустрије и да је оно дубоко повезано с привредним гранама које су блиске производњи за војне потребе – металургијом, хемијском индустријом, електротехником, саобраћајем и производњом обојених метала. У погледу политичког утицаја Немачке у Југославији, полазило се од претпоставке да је један од главних немачких циљева везан за јачање пронемачког и истовремено антисовјетског расположења како у политичким, тако и у војним круговима. Друго важно питање се тичало дефинисања главних праваца у примењеној модернизацији југословенске оружане силе, посебно у области јачања артиљерије.

³ Семјон Петровић Урицкиј (1895-1938). До Првог светског рата је радио у апотекарском складишту у Одеси. У Првом светском рату је учествовао као официр руске војске. Један је од оснивача Црвене гарде у Одеси. Током револуције и грађанског рата је био комндир и политички комесар коњичких јединица, начелник штаба стрељачке дивизије, командант бригаде посебне намене и начелник Оперативног одељења Обавештајне управе Пољског штаба Црвене армије. Учесник гушења побуне у Кронштату. Потом начелник одеског утврђеног рејона, на школовању у Војној академији, на нелегалном обавештајном раду у Чехословачкој, Француској и Немачкој, начелник и политички комесар у пешадијским војним школама, политички комесар стрељачке дивизије, заменик начелника штаба Севернокавказског војног округа, командант стрељачког корпуса, начелник штаба Лењинградског војног округа, заменик начелника Управе моторизације и механизације, начелник Главне обавештајне управе и заменик команданта Московског војног округа. Ухапшен и стрељан 1938. у време «великих чистки». Рехабилитован 1956.

⁴ Опширније о односу СССР-а према Краљевини Југославији: Александар Животић, *Московски гамбит. Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан 1938-1941* (Београд: Clio, 2020), 127-199.

ских и ваздухопловних ефектива. Трећи аспект совјетских војних интересовања се тицао питања увећања југословенског војног буџета, формирања нових војних јединица и јачања бројног стања југословенске војске.⁵

На прелазу 1935. у 1936. совјетска војан обавештајна служба је процењивала да је у Југославији све присутнији немачки продор у области финансијског капитала, а да је југословенско-немачко економско зближење нашло свој одраз првенствено у југословенским испорукама бакра Немачкој.⁶ Процењено је да је укупно око 46% процената југословенске производње, односно око 26.000 тона од укупно око 58.000 произведених тона бакра у Југославији извезено у Немачку. Другим јасним показатељем утицаја немачке економије на југословенску привреду у домену свеукупне војне моћи земље сматран је уговор о испоруци Немачкој неколико десетина хиљада рогатих сточних грла. Истовремено се располагало информацијама да је у току 1935. Немачкој продато око 1.500 коња за војне потребе, а да је до октобра 1936. у исту сврху испоручено још око 5.000 коња.⁷ Совјетски војнообавештајни органи су посебан интерес показивали за послове немачког концерна „Круп“ у Југославији. Прикупљени подаци су говорили да је „Круп“ преузео на себе обавезу да изврши реконструкцију металуршког завода у Зеници у укупној вредности радова од око 120 милиона динара. Совјетске информације су говориле да су Немци прихватили обавезу да поменут посао обаве на рачун ликвидације свог дуга за испоручене југословенске сировине који је према совјетским проценама износио око 400 милиона динара. „Крупове“ активности у Зеници су за совјетску страну биле од посебног интереса јер је тај завод производио полуфабрикате за израду оружја и самим тим представљао основну базу ју-

⁵ Российский государственный военный архив (РГВА), Фонд (Ф.) 33987, Опись (Оп. За) , Дело (Д.) 863, Лист (Л.) 92.

⁶ О немачком економском продору на Балкан и у Подунављу опширније: Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 1987); Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи 1918-1941* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 167-208.

⁷ Извоз живе стоке као једног од главних југословенских извозних артикала у Немачку је константно растао. Немачка је у посматраном периоду куповала знатне количине разних роба, па је југословенски активни салдо прешао износ од више стотина милиона динара (Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935* (Београд: Institut za savremenu istoriju, 1987), 425)

гословенске војне индустрије. С тим у вези, на совјетској страни се стајало на становишту да завод у Зеници има посебан значај и за Немачку која би на тај начин могла да створи претпоставке за јачање свог војног извоза у Југославију.⁸ На сличан начин су објашњаване и најаве да ће „Круп” бити ангажован и за градњу новог моста дужине 1.500 метара. На совјетској страни се страховало и од најављених преговора о могућој немачкој куповини великих рудника на простору Херцеговине и Далмације.⁹ Совјетску пажњу су привлачиле и најаве о будућем ангажовању немачког концерна „Сименс” у најављеној електрификацији Југославије где је та немачка компанија требало да инвестира најзначајнији део потребног капитала. На совјетској страни се процењивало да је у блиској вези с најављеним немачким војним продором и најава о немачком учешћу у изградњи великог хемијског комплекса чији капацитети би превазилазили југословенске потребе и подмиривали би и текуће потребе суседних балканских земаља. У области саобраћаја, Совјете су забрињавале најаве да би југословенска влада поред постојећих набавки опреме за железницу у вредности од 400 милиона динара могла да до краја 1936. наручи у вредности од додатних 200 милиона динара аутомобилске моторе, железничке вагоне и различите дру-

⁸ До проширења капацитета тешких индустријских постројења у Зеници је дошло на иницијативу и инсистирање југословенског војног вођства. Упркос уложеном напору и знатним финансијским средствима до почетка Другог светског рата нису набављене све потребне машине за израду предвиђених средстава војне намене (Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II* (Beograd: Narodna knjiga, 1984), 138)

⁹ Од јесени 1934. су били приметни знаци економског опоравка југословенске привреде после велике економске кризе што се одразило на повећање како производње, тако и извоза. С тим у вези немачка привреда је била заинтересована за веће количине хране и руда неопходних за функционисање немачке индустрије, посебно војноиндустријског комплекса. (Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987), 252). У том смислу је посебно био изражен немачки интерес за југословенским бокситом који се добијао у рудницима на простору Далмације и Херцеговине. Почевши од 1934. извоз југословенског боксита је непрестано растао јер су Југославија и Мађарска својим испорукама боксита задовољавале 100% немачких потреба за том рудом која је била неопходна, како у цивилној, тако и у војној индустрији, а посебно у области ваздухопловне индустрије (Далибр Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи 1918-1941* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 179-180)

ге машине. Као круцијални доказ совјетских страхова од немачког економског присуства у Југославији за које се тврдило да има и огроман војни значај искоришћен је податак да је југословенски извоз у Немачку порастао са 470 милиона динара у 1933. на 751 милион динара у 1935. што је чинило 40-50% свеукупног југословенског извоза.¹⁰

Другим елементом немачког присуства у Југославији који се одражавао на њену одбрамбену моћ је сматрано јачање немачког утицаја на југословенску спољнополитичку орјентацију. Процењено је да су економски продор немачког финансијског капитала, активно политичко и пропагандно деловање „агената немачког фашизма“, али и видљиво јачање антифашистичких тенденција у народу довели до изразито израженог пронемачког опредељења значајног дела „југословенских владајућих кругова“. Према совјетским анализама, то се посебно очитовало у чињеници да између Југославије и Немачке није било видљивијих спољнополитичких несугласица, односно како се то на совјетској страни истицало да „нико као Хитлер који се противи рестаурацији Хабсбурга у Аустрији не обезбеђује Југославији мир на аустријској граници“. За Малу Антанту се тврдило да све више исказује сопствену нефункционалност и да се земље чланице све видљивије удаљавају на међународном плану, односно да су несугласице између Чехословачке и Југославије све уочљивије, а да Румунија настоји да води све самосталнију спољну политику. Француска политика према Југославији је посматрана с извесним подозрењем на совјетској страни. Отворено се сумњало да Француска не би била у стању да укаже ефективну војну помоћ Југославији у случају њеног сукоба с Италијом. Чврсто се веровало да је Француска после немачке демилитаризације Рајнске области сконцентрисала своју војну пажњу ка Белгији и својој граници с Немачком и да као таква губи свој политички и војни значај за земље Мале Антанте.¹¹

Совјетски војни аналитичари су из тог разлога стали на становиште да је само Немачка у стању да гарантује целовитост Југославије у случају било какве њене војне угрожености. Зато су чврсто веровали да ће југословенско државно и војно руководство заузети јасну линију стварања савеза с Немачком, а не супротстављања ње-

¹⁰ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 95-96.

¹¹ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 96-97.

ном политичком и економском продору на Балкан. Ипак, совјетску страну је изнад свега забрињавала чињеница да је раст пронемачког расположења унутар југословенског политичког и војног вођства био праћен, како се оцењивало, систематском антисовјетском кампањом и директном подршком руској белогардејској емиграцији. Главним носиоцем антисовјетске кампање у југословенској влади је сматран министар унутрашњих послова, лидер словеначких клерикалаца и католички свештеник Антон Корошец за кога су совјетски аналитичари тврдили да је истовремено „лидер Словеначке клерикалне странке и послушник Ватикана у Југославији”. Као доказ такве тврдње навођено је писање листа „Словенец” о закључењу совјетско-чехословачког пакта у коме се тврдило да, иако су два југословенска савезника – Румунија и Чехословачка закључила пактове са Совјетским Савезом, то не треба да се тиче Југославије која не би смела да следи спољнополитички пут својих савезника јер „при садашњем облику државног уређења некадашње Русије ми морамо избегавати зближење са Совјетским Савезом”. У погледу деловања руских белогардејаца за које се погрешно веровало да их у Југославији има око 100.000 се истицало да уживају низ привилегија и могућности до нивоа заузимања дужности у југословенском државном апарату. Наводило се да примају и издашну финансијску помоћ, односно да су из државног буџета добили око 75 милиона динара за последњих пет година.¹² Закључивало се да Југославија представља „повољан објекат” за ширење продора „немачког фашизма” ка земљама Југоисточне Европе. Међутим, на совјетској

¹² РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 97-98. Руски емигранти који су у таласима почели да долазе у новостворену југословенску краљевину након победе бољшевичких револуционара у грађанском рату, нашли су на Балкану не само уточиште и прибежиште, већ и своју нову домовину. Из реке руских избеглица од око два милиона људи, њих око 44.000 се нашло на простору Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Део њих је наставио свој пут махом ка земљама средње и западне Европе, док се око 27.000 трајно настанило у југословенској и српској средини. Радећи у просвети, науци, култури, здравству, војсци, индустрији, новинарству и многим другим професијама трајно су задужили српску и југословенску средину. Велики број споменика, уметничких и научних дела живо сведочи о њиховом доприносу развоју нове средине (Опширније о досељавању и животу руских емиграната у југословенској краљевини: Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924* (Београд: Стубови културе, 1996); Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940* (Београд: Чигоја, 2006).

страни се веровало да упркос јасним знаковима јачања пронемачких тенденција унутар југословенских политичких и војних кругова у самој земљи постоји низ фактора попут расположења „широких маса у корист СССР”, страха од рестаурације Хабсбурга у Аустрији и опасности од приближавања Немачке и Италије који утичу на југословенску владу да се чврсто држи спољнополитичког курса усмереног ка очувању постојећег система колективне безбедности у Европи.¹³

За разлику од спољнополитичких околности, утицај унутрашњих политичких прилика на свеукупну одбрамбену моћ југословенске краљевине посматран је готово искључиво кроз призму идеолошких поставки. Истицано је јачање „штрајкачког покрета међу радницима и службеницима под паролом јединственог пролетерског фронта”, борба сељаштва за земљу и против повећања пореза, покрет „угњетених националности (Хрвата, Црногораца, Македонаца) против великосрпске фашистичке диктатуре” за коју се истицало да све више поприма карактер „крвавих борби са жандармеријом и фашистима”, као и све веће противречности „унутар самог буржоаског лагера”. Стајало се на становишту да се то дешава у условима непрекидне економске и продужене аграрне кризе, а на фону „изузетне беде маса” што је по њима представљало израз „кризе великосрпске фашистичке диктатуре”. Главном опозицијом „војнофашистичкој диктатури Југославије” је сматрана грађанска ванпарламентарна опозиција. Опозиционим блоком су сматране „Хрватска сељачка странка на челу с Мачеком, демократска странка на челу с Давидовићем, независна демократска странка на челу с Прибићевићем, српски савез земљорадника на челу с Јовановићем”. Истицано је и да се у последње време блоку ванпарламентарних опозиционих странака приближава и лево крило радикала на челу с Ацом Станојевићем. За совјетске војне аналитичаре најслабију страну антифашистичког блока на југословенској политичкој сцени је представљао утицај клерикалних кругова на лидере земљорадничких партија, што је по њима, доводило до јачања десног крила опозиције.¹⁴

За Комунистичку партију Југославије се истицало да је њен рад првенствено усмерен ка свакодневном раду у циљу јачања веза с ванпарламентарним грађанским политичким странкама и утвр-

¹³ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 98.

¹⁴ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 99.

ђивања утицаја на левом спектру грађанског опозиционог блока преко кога ће вршити притисак на „колебљива вођства сељачких партија” и усмеравати их ка активној антифашистичкој борби. Наглашавало се да у том циљу вођство југословенских комуниста инсистира на распуштању парламента, организовању слободних, тајних и директних избора, борби „против великосрпске доминације”, сазивању скупштине „представника свих националности и обезбеђење слободног националног самоопредељења”, заштити Совјетског Савеза, анулирању постојећих дугова и давању повољних кредита радницима и сељацима и државној помоћи незапосленима. За комунисте се наглашавало да предводе „широко распрострањену борбу за обезбеђење конкретних и насušних потреба становништва”. Уз то, истицало се да комунисти преузимају и све значајнију улогу у јединственом антифашистичком фронту.¹⁵ Кроз потпуно идеолошку призму посматран је и свеопшти успех антифашистичког покрета који је објашњаван утицајем комуниста и њиховим инсистирањем на заштити основних потреба „радничких маса”.¹⁶

У погледу оцене стања у југословенским оружаним снагама, са совјетске стране се посебно истицало да југословенска влада упркос тешким економским приликама издваја све већа новчана средства за војне потребе, посебно за набавку наоружања и војне опреме. Према совјетским војним подацима, југословенска влада је за војне потребе трошила једну трећину државног буџета, али се претпостављало да југословенски расходи за војне сврхе износе и до 40% државног буџета.¹⁷ Совјетски обавештајни подаци о висини југословенских војних издатака и буџетским издвајањима за потребе војске и одбране нису у потпуности одговарали реалном стању. Током посматраног и анализираног периода однос између државног и војног буџета се кретао од односа 6:1 у буџетској 1930/1931, преко односа 5:1 у наредним годинама све до буџетске 1935/1936 кад је тај однос износио 5,5:1 да би у наредној 1936/1937 достигао однос од 4,5:1.¹⁸

¹⁵ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 100.

¹⁶ Исто.

¹⁷ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 100-101.

¹⁸ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II* (Београд: Народна knjiga, 1984), 144-145.

Совјетски војнообавештајни органи су посебну пажњу усмеравали на југословенске војне маневре спроведене у јесен 1935. на којима је по совјетским информацијама учествовало око 50.000 људи и за које се тврдило да су представљали најкрупније војне маневре од настанка југословенске државе. Значајан део совјетских војних анализа о спроведеним маневрима југословенске војске се базирао на информацијама добијеним из западне штампе. Истицало се да западна штампа изузетно повољно пише о борбеној готовости југословенске оружане силе уз апострофирање податка да су за 8 дана маневара забележена само два случаја оболевања.¹⁹ Посебно је наглашен квалитетан рад инжињеријских јединица југословенске војске за које се истицало да су преко реке Саве успеле да поставе мост распона 69 метара за свега 28 минута.²⁰ Као главна мана југословенске оружане силе исказана на маневрима је истицано заостајање у погледу моторизације и коришћење застарелог пешадијског наоружања из периода Првог светског рата.²¹

Посебна пажња совјетских обавештајаца је била усмерена ка праћењу нових тенденција у области преоружања јединица југословенске војске савременим наоружањем. Истицано је да је у периоду после 1932. учињено много на плану набавки нових модела пешадијског наоружања, као и у домену артиљерије и авијације. Посебно је издвајана као илустративан пример таквог става велика набавка минобацача код француске компаније „Стокс Брант”.²² У погледу модернизације артиљеријских јединица југословенске војске, совјет-

¹⁹ Насупрот повољном писању домаће и стране штампе значајан број српских генерала старије генерације, попут бригадног генерала Панте Драшкића је био изузетно критичан према исказаним доктринарним схватањима, начину командовању и нивоу опремљености и оспособљености јединица Војске Краљевине Југославије за савремено ратовање (Архив Југославије, 797 – Лични фонд кнеза Павла Карађорђевића, к. 12, *Наличје наших великих маневара*)

²⁰ Мислило се на маневре изведене у околини Брчког крајем септембра и почетком октобра 1935. Конкретно, прелазак преко Саве код Брчког је изведен 30. септембра 1935. и представљао је један од најатрактивнијих делова маневра коме је присуствовало 15 страних војних изасланика (Далибр Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи 1918-1941* (Нови Сад: Матица српска, 2019), 226)

²¹ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 101.

²² О набавци минобацача система „Стокс Брант“ опширније: Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 115-119.

ски обавештајци су располагали подацима да су током 1936. новом опремом у потпуности преоружане јединице 6 лаких артиљеријских пукова, четири батерије тешких артиљеријских дивизиона и три противавионске батерије.²³

Везано за модернизацију југословенских ваздухопловних снага на совјетској страни се располагало информацијама о томе да је крајем 1935. набављено 10 савремених авиона у Великој Британији, да је од фирме „Ролс- Ројс“ купљено 75 авионских мотора, као и да се воде активни преговори у циљу добијања лиценце за производњу британских авиона у југословенским фабрикама.²⁴ Располагало се и информацијом да је из Немачке за потребе југословенског ваздухопловства набављен и један бомбардер типа До-У. Процењивало се да је напор на плану модернизације југословенских ваздухопловних снага довео до повећања укупног броја расположивих авиона с око 400 на око 600.²⁵ Уз то, располагало се и тачним информацијама да су у периоду 1933-1935. формиране и нове јединице југословенске војске и то један ваздухопловни пук, један артиљеријски пук веће ватрене моћи, три самостална тешка артиљеријска дивизиона, један инжињеријски и један понтонски пук, а да се у истом периоду свеукупно бројно стање југословенске војске повећало с око 150.000 на близу 200.000 људи.²⁶

О југословенском централном војном апарату на совјетској страни се знало да је по уставу врховни командант краљ, али да се због ње-

²³ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 101; Од 1928. је запоео процес набавке нових артиљеријских оруђа из Чехословачке. Првенствено се радило о пољским и противавионским топовима типа М 28 система „Шкода“, као и брдским оруђима и дугим топовима. Набавке артиљеријских оруђа из Чехословачке је интензивирала 1931. Поред неопходне модернизације југословенских артиљеријских јединица, набавка оруђа из Чехословачке је била мотивисана и потребом да се унифицира наоружање војски земаља чланица Мале Антанте. Услед погоршања односа између Југославије и Чехословачке после 1935. су набавке артиљеријских оруђа из Чехословачке биле отежане (Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II* (Београд: Народна knjiga, 1984), 140; Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 98-105)

²⁴ О набавкама ваздухопловног материјала у Великој Британији опширније: Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu, II 1931-1938* (Zagreb: Globus, 1986), 389; Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935* (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 122-124.

²⁵ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 101-102.

²⁶ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 102.

говог малолетства на челу војске налази кнез Павле Карађорђевић, док самом оружаном силом непосредно командује министар војске и морнарице. О самом министарству војске и морнарице истицало се да се састоји из кабинета министра, генералштаба и одељења: ађутантског, економског, артиљеријског, инжињеријског, санитетског, ветеринарског, судског, контролног, ваздухопловног и морнаричког, војногеографског института и инспектората: пешадије, артиљерије, инжињерије, коњице, санитета и интендантуре.²⁷ У погледу војнотериторијалне поделе земље истицало се да је југословенска територија подељена на пет армијских (војних) округа у чијем саставу се налазе две до четири пешадијске дивизије.²⁸ Совјетске информације о организацији југословенске врховне војне управе и војнотериторијалној подели су биле поуздане, осим у делу који се тичао броја дивизијских области унутар једне армијске области који није варирао у распону између две и четири већ је износио три или четири у зависности од специфичности појединих армијских области.²⁹

У погледу самог састава југословенских оружаних снага на совјетској страни се располагало информацијама да основну снагу пешадије чини 17 дивизија, укључујући ту и гардијску дивизију с укупно 60 пешадијских пукова, а коњице две коњичке дивизије с укупно 10 коњичких пукова. За артиљеријске јединице југословенске војске, совјетски обавештајци су тврдили да се састоје из 33 лака артиљеријска пука, пет тешких армијских артиљеријских пукова, три самостална тешка артиљеријска дивизиона, три тешка артиљеријска пука великог домета, по два коњичка и тврђавска артиљеријска пука, као и 20 батерија противавионске артиљерије. За југословенску инжињерију се истицало да је чине по два пионирска и понтонирска пука, један железнички инжињеријски пук и један пук за везу.³⁰ У погледу броја активних дивизија – дивизијских области совјетски обавештајни подаци су били поуздани, док је број пешадијских пукова процењен у нешто већем броју с обзиром да је укупно пешадијских и планинских пешадијских пукова заједно с гардијским пешадијским пуком било свега 58. Такође, информације о ар-

²⁷ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 102.

²⁸ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 103.

²⁹ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 81.

³⁰ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 103.

тиљеријским пуковима југословенске војске су углавном биле поуздане уз изузетак везан за процену броја коњичких и тврђавских артиљеријских пукова пошто је у стварности постојао један тврђавски артиљеријски пук, док коњички артиљеријски пукови нису постојали већ су се у саставу коњичких дивизија налазили самостални коњички артиљеријски дивизиони. Расположиве совјетске информације о југословенској коњици и инжињерији су одговарале реалном стању.³¹

У погледу оклопних јединица веровало се да југословенска војска располаже једним оклопним пуком јачине 80 тенкова.³² Совјетска процена јачине југословенских оклопних јединица није одговарала реалном стању. У самој стварности није постојао посебан оклопни пук, већ је у септембру 1936. формиран „батаљон борних кола“ који по завршеном процесу формирања марта 1937. у свом саставу имао укупно 48 тенкова типа „Renault FT 17“ и „Renault Kegrèsse“, док се укупно располагало с 55 тенкова поменутог типа. Од танкета које су увезене из Чехословачке у лето 1937. образован је Ескадрон брзих борних кола тако да је југословенска војска до лета 1937. располагала с укупно 63 тенка.³³

За југословенске ваздухопловне снаге се на совјетској страни истицало да их чини 6 ваздухопловних пукова с укупно 42 авијацијске ескадриле уз два самостална дивизиона хидроавијације. Сматрало се да се у саставу копнених снага налазе још два дивизиона авијације, као и да постоји један самостални балонски батаљон. Претпостављало се да у ваздухопловству постоји око 500 оперативних авиона.³⁴ Совјетске информације о југословенском ваздухопловству су углавном одговарале стварном стању с изузетком праксе да се хидропланске команде поморског ваздухопловства идентификују као „дивизиони“ док се у реалности радило о ваздухопловним јединицама ранга авијацијског пука.³⁵

³¹ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 81-94.

³² РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 103.

³³ Далибор Денда, *Тенкисти Краљевине Југославије* (Београд: Одбрана, 2020), 176-177.

³⁴ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 103.

³⁵ Bojan B. Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *Kraljevsko vazduhoplovstvo 1918-1944* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012), 213-221.

Посебан предмет совјетских обавештајних интересовања је представљало стање у југословенским поморским снагама. Совјетске информације су говориле да се у саставу југословенске морнарице налазе две крстарице, четири подморнице, два торпедна чамца, 6 минополагача, 6 миноловаца, четири речна монитора, два матична брода за хидроавијацију, као и различити помоћни бродови.³⁶ Совјетске информације о наоружању југословенске ратне морнарице нису биле у потпуности тачне. У самој стварности југословенска ратна морнарица је располагала с једном крстарицом под именом „Далмација“ – бивша немачка крстарица „Ниобе“ изграђена 1899. и набављена 1926, 6 парних торпиљарки преузетим из некадашње аустроугарске флоте, 6 минополагача немачке производње типа „Галеб“ изграђених 1920, пет минополгача типа „Малинска“ изграђених у домаћим бродоградилиштима 1931, једним разарачем под именом „Дубровник“ изграђеним 1931, једним матичним бродом за хидроавионе под именом „Змај“ изграђеним у Немачкој 1930. и с четири подморнице – „Небојша“ и „Храбри“ изграђених у Великој Британији 1926. и „Смели“ и „Осветник“ изграђених у Француској 1929. Располагало се и с четири речна монитора – „Вардар“, „Сава“, „Драва“ и „Морава“ преузетих из аустроугарске флоте што се поклапало с постојећим совјетским информацијама. У 1936. се отпочело с увођењем у употребу 8 моторних торпиљарки типа „Кајмакчалан“ које су набављене у Немачкој и чије је увођење у оперативну употребу завршено током наредне 1937. Истовремено су вршене и припреме за отпочињање изградње разарача „Београд“, „Загреб“ и „Љубљана“.³⁷

Што се тиче самог наоружања југословенске војске, совјетска страна је располагала подацима о томе да је пешадија наоружана пушком система „Маузер“ модела М 1924 у калибру 7,9 мм, а да коњица користи карабине система „Маузер“ и „Манлихер“ модела М 1908. Према истим подацима у саставу лаких артиљеријских пукова су се налазила пољска оруђа система „Шнајдера“ М 1912 у калибру 75 мм, трофејна аустроугарска пољска оруђа система „Шкода“ калибра 80 мм, француски пољски топ М 1907 калибра 75 мм система „Шнајдер“, као и трофејне аустроугарске пољске хаубице калибра 100 мм система „Шкода“. О наоружању тешких артиљеријских једи-

³⁶ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 103.

³⁷ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II* (Београд: Народна knjiga, 1984), 142.

ница, знало се да су у употреби трофејне аустроугарске пољске хаубице М 1914 система „Шкода“ калибра 150 мм, француске пољске хаубице М 1917 калибра 155 мм система „Шнајдер“, као и аустроугарске трофејне хаубице система „Шкода“ у моделима М 1915 калибра 105 мм и М 1915 калибра 150 мм. Такође, примећено је да су почевши од 1930. из Чехословачке почела да пристижу савремена артиљеријска оруђа намењена превасходно наоружању пешадијских пукова, као и да се део њих налази у оперативној употреби док се значајна количина у том тренутку налазила у мобилизацијским резервама намењена за наоружање ратних јединица.³⁸

У погледу југословенских мобилизацијских могућности, на совјетској страни се стајало на становишту да југословенска војска може да изведе на бојно поље оперативну армију укупне јачине до два милиона људи под оружјем. Тврдило се да би у случају рата југословенска војска имала три коњичке, 16 активних пешадијских дивизија и 15 резервних пешадијских дивизија. У случају рата, по совјетским проценама, највиша југословенска јединица оперативног карактера би остала дивизија, при чему би активне и резервне пешадијске дивизије биле груписане у армије. Сматрало се да би у случају рата било образовано 6 групација ранга армије.³⁹

Без обзира на видљиве недостатке југословенске војске, посебно у области моторизације и примене модерног пешадијског наоружања, на совјетској страни је југословенска војска сматрана водећом оружаном силом међу балканским државама. Сматрало се да је Југославија постигла значајне успехе на плану модернизације своје војске и да се слободно може тврдити да „у садашњем тренутку југословенска војска представља најбољу међу армијама Балканског полуострва“.⁴⁰

* * *

После приступања Друштву народа, регулисања односа с Румунијом, Чехословачком и Бугарском и склапања пактова с Чехословачком и Француском, Совјетски Савез је исказивао посебан интерес за спољнополитичко позиционирање Краљевине Југославије. Иако је совјетска страна испољавала интерес за успостављањем ди-

³⁸ РГВА. Ф. 33987. Оп. 3а. Л. 863. Л. 104.

³⁹ РГВА. Ф. 33987. Оп. 3а. Л. 863. Л. 104.

⁴⁰ РГВА, Ф. 33987, Оп. 3а, Д. 863, Л. 105.

пломатских односа с Краљевином Југославијом, југословенска влада се држала резервисано. Сигнали послати од стране југословенског државног вођства говорили су да Југославија неће кренути путем формалног признања СССР, али да неће предузимати никакве кораке који би могли бити уперени против совјетских интереса. Страхујући од могућег југословенског политичког и војног везивања за Немачку, совјетска војна обавештајна служба је у светлу извесног југословенског приближавања Немачкој и удаљавања од дотадашњих савезница – Румуније и Чехословаче приступила перманентном праћењу и анализи југословенске одбрамбене моћи, модернизације њених оружаних снага и буџетских излагања за војне потребе. За остварење те замисли на располагању су јој стајале совјетска дипломатска и војно-дипломатска мрежа у југословенском окружењу, знатан део руске емиграције у Југославији, разграната илегална мрежа југословенских комуниста и бројни „отворени извори”. Темељно су анализирани унутрашњи политички фактори који су по совјетским проценама утицали на одбрамбену моћ земље, југословенско спољнополитичко позиционирање и различити аспекти немачког политичког, економског и војног присуства у Југославији. Совјетска војна обавештајна служба је процењивала да немачко економско присуство у Југославији има бројне реперкусије војног карактера и да се у наредном периоду може очекивати јачање југословенско-немачких војних веза. Сама југословенска војска је доживљавана као квалитетна оружана сила чије основне мане представљају слаба моторизација и употреба значајне количине пешадијског наоружања из доба Првог светског рата. Стајало се на становишту да југословенска војска упркос исказаним манама представља водећу оружану силу на простору Балкана.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Литература:

Avramovski, Živko. *Balkanska Antanta 1934-1940*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986.

Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu, II 1931-1938*. Zagreb: Globus, 1986.

Айрапетов, Олег. *Внешняя политика Советской России и СССР в 1920-1939 годах и истоки Второй мировой войны*. Москва: Родина, 2020.

Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922-1935*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.

Čekić, Smail. *Revolucionarni rad KPJ u Vojski Kraljevine Jugoslavije*. Sarajevo: Kult – B, 2003.

Денда, Далибор. *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи 1918-1941*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

Денда, Далибор. *Тенкисти Краљевине Југославије*. Београд: Одбрана, 2020.

Dimitrijević, Bojan B, Milan Micevski. Predrag Miladinović, *Kraljevsko vazduhoplovstvo 1918-1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.

Јовановић, Мирослав. *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*. Београд: Стубови културе, 1996.

Јовановић, Мирослав. *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*. Београд: Чигоја, 2006.

Сиполс, Вилнис Ј. *Внешняя политика Советского Союза 1933-1935 г.* Москва: URSS, 2020.

Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.

Vinaver, Vuk. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.

Животић, Александар. *Московски гамбит. Југославија, СССР и продор Трећег рајха на Балкан 1938-1941*. Београд: Clio, 2020.

Dr. Aleksandar Zivotic, Associate Professor
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
e-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

SOVIET ESTIMATES OF YUGOSLAV DEFENSE POWER (1935-1936)

(Summary)

After accession the League of Nations, regulating relations with Romania, Czechoslovakia and Bulgaria, and concluding pacts with Czechoslovakia and France, the Soviet Union expressed a special interest in the foreign policy positioning of the Kingdom of Yugoslavia. Although the Soviet side showed interest in establishing diplomatic relations with the Kingdom of Yugoslavia, the Yugoslav government remained reserved. Signals sent by the Yugoslav state leadership said that Yugoslavia would not embark on the path of formal

recognition of the USSR, but that it would not take any steps that could be directed against Soviet interests. Fearing possible Yugoslav political and military ties to Germany, the Soviet military intelligence service, in the light of a certain Yugoslav rapprochement with Germany and distance from its former allies - Romania and Czechoslovakia, began permanent monitoring and analysis of Yugoslav defense power, modernization of its armed forces and budget exposures for military use. The Soviet diplomatic and military-diplomatic network in the Yugoslav environment, a significant part of the Russian emigration to Yugoslavia, an extensive illegal network of Yugoslav communists and numerous "open sources" were at her disposal for the realization of that idea. The internal political factors that, according to Soviet estimates, influenced the country's defense power, Yugoslav foreign policy positioning and various aspects of the German political, economic and military presence in Yugoslavia were thoroughly analyzed. The Soviet military intelligence service estimated that the German economic presence in Yugoslavia had numerous repercussions of a military character and that the strengthening of Yugoslav-German military ties could be expected in the coming period. The Yugoslav army itself was perceived as a quality armed force whose basic shortcomings were weak motorization and the use of a significant amount of infantry weapons from the First World War. It was argued that the Yugoslav army, despite its shortcomings, was the leading armed force in the Balkans.

KEY WORDS: Yugoslavia, The Soviet Union, German army, economy, armament, military equipment.